

СТРУКТУРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ФІНАНСОВИХ ІНСТИТУТІВ РОЗВИТКУ В УМОВАХ НЕУЗГОДЖЕНОСТІ ВНУТРІШНІХ ТА ЗОВНІШНІХ ЦІЛЕЙ ЇХ ФУНКЦІОНУВАННЯ В УКРАЇНІ*

У статті досліджується проблема суперечності та структурних протиріч внутрішніх та зовнішніх цілей фінансових інститутів розвитку в Україні, а також запровадження нових підходів до їх трансформації задля забезпечення довгострокової кредитної підтримки сталого економічного зростання.

Ключові слова: інституційні трансформації, фінансова система, фінансові інститути розвитку, банк реконструкції та розвитку

*** Стаття підготовлена в межах відомчої науково-дослідної розробки «Інституційні трансформації соціально-економічної системи України» (№ 0111U006669).**

Процес глобалізації світової економіки, вплив якого посилюється на нові транзитивні фінансові системи, що виникли після інституційної катастрофи та розпаду на початку 1990-х років планових державно-орієнтованих банківських структур Радянського Союзу та країн соціалістичного табору, визначив необхідність якісних змін та побудови нового механізму мобілізації фінансових ресурсів з урахуванням ринкових принципів. Подальше спрямування таких ресурсів у довгострокові проекти не є достатньо вигідним з точки зору дохідності для приватних комерційних банків, але, водночас, було вкрай важливим для переведення економіки нових держав Центральної та Східної Європи, в тому числі - і України, на ринкові рейки. Це призвело до необхідності істотних структурних та інституціональних трансформацій у фінансових системах.

Основними тенденціями таких трансформацій стали, зокрема, посилення концентрації й централізації банківського капіталу, зростання в процесі злиттів та поглинань присутності на локальних ринках великих транснаціональних банків та початок домінування у передкризовий період англосаксонської моделі фінансування економіки, що базується на ринку капіталів при одночасному послабленні впливу традиційного банківництва, заснованого на пріоритеті традиційного кредитування, яке притаманне банко-орієнтованим фінансовим системам, зокрема, Німеччині та Японії.

Одночасно, як альтернатива короткостроковому комерційному кредитуванню бульбашок на ринках нерухомості та цінних паперів, все більшу роль у фінансуванні економічного зростання країн з перехідною економікою стали відігравати національні, регіональні та міжнародні фінансові інститути розвитку, зокрема банки реконструкції та розвитку, такі, як Група Світового банку (Міжнародний Банк реконструкції та розвитку та Міжнародна фінансова корпорація), Європейський банк реконструкції та розвитку, Європейський інвестиційний банк, Азійський та Міжамериканський банки розвитку, Німецький фонд KfW, Чорноморський банк реконструкції та торгівлі та ін.

Теоретичні засади інституційної структурної трансформації фінансових інститутів розвитку, їх цілей та ефективності інвестування активно досліджуються у світовій та вітчизняній науковій літературі. Для умов розвитку української економіки та банківської системи зазначені питання досліджували фахівці-економісти: А. Вожжов, А. Гальчинський, В. Геєць, А. Гриценко, Я. Жаліло, С. Козьменко, Т. Коляда, В. Корнєєв, І. Лютий, В. Міщенко, В. Федосов, С. Юрій та інші. Дослідженням цієї проблеми на сучасному етапі займаються також і відомі зарубіжні економісти, серед яких О. Кудрин, І. Миронова, А. Моїсєєв, В. Полтерович, Дж. Стігліц, Є. Ясін та інші.

Відаючи належне наявним науковим напрацюванням вітчизняних та зарубіжних вчених з цієї проблематики, слід зауважити, що існує потреба в подальшому дослідженні цілей створення та функціонування фінансових інститутів розвитку та сучасних тенденцій у структурних трансформаціях банків розвитку.

Цілі статті полягають у дослідженні сучасних тенденцій трансформації спеціалізованих фінансових інститутів розвитку, визначенні суперечностей та структурних протиріч внутрішніх та зовнішніх цілей їх діяльності в Україні.

У світовій практиці набули поширення основні моделі побудови фінансових інститутів розвитку – банківська (державні, регіональні та міждержавні банки реконструкції та розвитку) та небанківська (фонди, кредитні установи та агенції тощо).

Інститути розвитку взагалі - це «спеціалізовані організації за участю держави, що виступають каталізаторами приватних інвестицій у пріоритетні сектори та галузі економіки, сприяють створенню та впровадженню інновацій, покращують інституційне середовище» [9, с. 4].

Інституції, що забезпечують координацію підсистем світового господарства, як пропонує А. Румянцев [10, с. 377], можна поділити на чотири складові:

- 1) спеціалізовані економічні об'єднання ООН із загально-функціональних та галузевих напрямків;
- 2) міждержавні галузеві організації;

- 3) міжнародні галузеві організації підприємств;
- 4) міжнародні кооперативні організації.

Можливо виділити наступні фінансові інститути розвитку, що діють на вітчизняному банківському ринку:

- по-перше, це внутрішні фінансові інститути, які мають функції розвитку;
- по-друге, це міжнародні банківські інститути розвитку, що реалізують в Україні цілі своїх засновників - міжнародних організацій, насамперед, Світовий банк - як структура ООН, Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), що давно працюють в Україні та Європейський інвестиційний банк (ЄІБ), що лише у 2012р. відкрив представництво в Україні і тільки розпочинає свою роботу на українському фінансовому ринку;
- по-третє, це державні фінансові інститути розвитку іноземних держав, насамперед Російської Федерації, які здійснюють вплив на пріоритети у кредитуванні тих чи інших проєктів на території України, згідно з власними - зовнішніми для України - цілями.

Україна як держава-засновник Організації Об'єднаних Націй з 1944р., як і СРСР, в умовах жорсткого світоглядного протистояння між капіталістичною та соціалістичною системами не брала участі в роботі фінансових структур ООН, таких, як МВФ та Світовий банк, що були створені як елементи нового світового фінансового порядку у 1945 році. Більшість сучасних дослідників мотивують це тим, що для СРСР був неприйнятний принцип кумулятивного голосування при керуванні цими світовими фінансовими організаціями, який практично призводив до контролю над ними країн-головних акціонерів, насамперед США.

Тільки після здобуття незалежності Україна приєдналася до міжнародних фінансових організацій як на світовому, так і на європейському рівні, насамперед до Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР).

Менш відомим в Україні із міжнародних інститутів розвитку є заснований набагато раніше, ніж ЄБРР, такий представник європейських фінансових організацій як Банк розвитку Ради Європи (БРРЕ). Банк розвитку Ради Європи [11] був заснований у 1956 році згідно з Угодою Ради Європи. Сьогодні він налічує 38 держав-членів. Першочерговим завданням БРРЕ є надання державам-членам Ради Європи фінансової допомоги у вирішенні соціальних проблем, що виникають унаслідок присутності біженців, переміщених осіб, мігрантів, а також осіб, що стали жертвами стихійного лиха або екологічних катастроф - це є зовнішні цілі функціонування цього фінансового інституту розвитку.

Але в сучасних умовах діяльність БРРЕ поширюється за межі його пріоритетних завдань з метою досягнень нових: внутрішніх, соціальних та економічних цілей, таких, як покращення житлових умов вразливих соціальних груп, наприклад, залишених дітей, людей з обмеженими можливостями, представників різних етнічних меншин, а також тих, хто перебуває за межею бідності. За час свого існування банк надав кредитів на суму понад 20 млрд. євро, а щорічний обсяг кредитів дорівнює за даними Ради Європи 1,6 млрд. євро[11].

Серед вітчизняних фінансових інститутів розвитку є тільки одна установа банківського типу - це публічне акціонерне товариство «Український банк реконструкції та розвитку» (УБРР), який був утворений згідно з постановою Кабінету Міністрів України №655 від 05.05.2003 р. Мета УБРР - створення сприятливих умов

для розвитку інноваційної та інвестиційної діяльності через надання банківських послуг та продуктів вітчизняним товаровиробникам. Він був зареєстрований Національним банком України 19 березня 2004 року як акціонерне товариство закритого типу (реєстр. номер №292). Він не має статусу державного банку, оскільки де-юре частка держави в ньому не складає 100%[12].

Український банк реконструкції та розвитку за роки існування так і не став потужним інструментом проведення державної промислової політики. Банк було створено з достатньо обмеженою офіційною ціллю - «сприяння розвитку інноваційної діяльності в Україні через надання банківських послуг та продуктів підприємствам, що займаються інноваційною діяльністю»[12]. УБРР має спеціалізацію інвестиційно-промислового банку, в його статуті зазначено, що його місія полягає в створенні сприятливих умов для розвитку економіки України через сприяння розвитку інноваційної та інвестиційної діяльності і підтримку вітчизняного товаровиробника, дотримуючись при цьому оптимального балансу інтересів клієнтів, акціонерів та самого банку. Банк було створено за ініціативою Української державної інноваційної компанії (УДІК), яка була попередником теперішньої ДІФКУ та віднесена була тоді до сфери управління Державного агентства України з інвестицій та інновацій, нині - Держінвестпроект.

Вважаємо, що на самому початку розбудови УБРР було зроблену суттєву інституційну помилку, яка призвела до конфлікту зовнішніх і внутрішніх цілей його існування, що триває досі. Класичні цілі інститутів розвитку офіційно не ставилися для УБРР його засновниками в якості мети, яку потрібно досягти менеджменту цього банку.

Діяльність УБРР не досягає офіційної мети його існування і демонструє вкрай низькі показники ефективності: до 2007 р. його робота була непомітною і банк знаходився на 167 місці у рейтингу Національного банку України, а у березні 2010 р. з НБУ була підписана угода щодо виконання «Програми фінансового оздоровлення банку шляхом збільшення статутного капіталу». На початок 2012р. УБРР належить до четвертої, останньої за класифікацією НБУ, групи банків за розміром сукупних активів, посідаючи у загальному рейтингу на початок 2011 року 169 місце.

Серед українських фахівців, до яких належать, зокрема, Я.Жаліло та ін. [14], С.Козьменко[15], існує думка, що УБРР повинен змінити сучасну схему свого функціонування, видавати кредити позичальникам не прямо, а шляхом відкриття кредитних ліній під інвестиційні проєкти уповноваженим комерційним банкам. Вважається, що в такому випадку частину ризиків УБРР буде перекладено на банки, збережеться конкуренція і не буде безпосереднього контакту держави та бізнесу (саме за таким принципом, наприклад, ЄБРР кредитує підприємства малого і середнього бізнесу). Проти такої пропозиції виступали міжнародні фінансові організації - МВФ і Світовий банк, оскільки існувала думка, що західні банки, вкладаючи кошти в УБРР, витіснять ці фінансово-кредитні установи з вітчизняного фінансового ринку [15, с.9].

УБРР імпліцитно позиціювався менеджментом та засновниками як невеликий банк, станом на 01.10.2006 р. його активи склали 51,3 млн. грн. Обсяг залучених банком коштів на 31.12.2010 р. становив 58,7 млн. грн., обсяг наданих кредитів - 10,8 млн. грн., у тому числі 9,8

млн. грн. – кредити суб'єктам господарювання. Сумарні активи банку на зазначену дату склали 126,8 млн. грн., зросли лише на 33,2 млн. грн. порівняно з 2010 р.

Досить амбіційний План роботи цього банку був сформульований на період з 2004 р. по 2009 р., причому до кінця 2009 р. його планувалося збільшити до 500 млн. грн. У довгостроковій перспективі - за 15 років - як вважали тоді фахівці «УБРР має перетворитися на могутню банківську структуру з капіталом близько 1 млрд. дол. США». [15, с.8]

На жаль, протягом усього періоду існування УБРР постійно стикався з цілим переліком проблем. Так, наприклад, НБУ в кінці 2006 р. заборонив цьому банку приймати вклади від фізичних та юридичних осіб у зв'язку з невиконанням вимог Національного банку щодо ліквідності, а у 2007 р. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб перевів УБРР у категорію тимчасових учасників[15].

Фінансовий результат діяльності УБРР останніми роками був нестабільним: у 2009 р. отримано збиток у розмірі - 29,5 млн. грн., у 2010 – прибуток у сумі 1,6 млн. грн., в 2011 р. прибуток становив 0,95 млн. грн. Можна з великою вірогідністю допускати, що такий результат останніх двох років (невелике перебільшення доходів над видатками) є спробами менеджменту УБРР не допустити реального формування резервів під кредитні ризики, виходячи з проблемного кредитного портфеля банку та, відповідно, контрольним органам зробити відповідну оцінку їх діяльності щодо неефективного використання державних коштів.

На жаль, на початок 2012р. УБРР опустився вже на 172 місце із 176 зареєстрованих в Україні банків. З активами 157,3 млн. грн. та розміром статутного капіталу 95 млн. грн. станом на початок 2012р., банк має лише 66,5 млн. грн. власного капіталу.

Аналіз свідчить що, замість активного кредитування пріоритетних галузей, фактично багато років відбувається проїдання банком статутного капіталу - коштів акціонерів, тобто держави. Таким чином, треба поставити під сумнів не тільки його практичну, а навіть теоретичну здатність до структурної трансформації у потужний фінансовий інститут розвитку та державної підтримки, що потребує зараз українська економіка.

Нами у попередніх публікаціях неодноразово пропонувалися шляхи підвищення ефективності функціонування вітчизняного квазідержавного банку розвитку та його трансформації у класичний банківський фінансовий інститут розвитку. Було б доцільно розширити склад джерел його коштів за рахунок, наприклад, частини бюджетних видатків, емісійних та коштів рефінансування НБУ, частини коштів від реалізації державних цінних паперів, частини коштів, одержаних від приватизації державного майна, частини вільних коштів комерційних банків (при умові наявності надлишкової ліквідності на ринку міжбанківського кредитування) у вигляді купівлі або участі в розміщенні серед своїх клієнтів довгострокових боргових цінних паперів, емітованих УБРР [12].

Зважаючи на значну частку держави у капіталі УБРР (практично 100%), надійність його фінансових інструментів практично не буде поступатися довгостроковим державним цінним паперам, але завдяки впровадженню їх постійного двостороннього біржового котирування, наприклад, через інститут маркет-мейкерів на організованих фондових майданчиках, насамперед, на біржах ПФТС у Києві та «Перспектива» у Дніпропетровську. Можна

прогнозувати, що цінні папери з фіксованою чи плаваючою дохідністю УБРР будуть користуватися достатнім попитом серед широкого кола інвесторів (як банків, так і небанківських установ). Банки при цьому можуть використовувати облігації УБРР як ліквідну заставу при здійсненні операцій рефінансування зі сторони НБУ поряд з державними облігаціями [14].

Крім того, одним з нових напрямків діяльності УБРР може бути залучення в державний сектор приватних інвестицій шляхом розміщення гібридних фінансових інструментів державних підприємств, наприклад, деяких специфічних видів корпоративних облігацій, ще розповсюджених сьогодні на вітчизняному ринку цінних паперів, облігацій з правом голосу, конвертованих облігацій та облігацій зі змінним відсотком [4].

Нами пропонувалася також схема, при якій УБРР міг би продавати пули своїх працюючих кредитів шляхом емісії власних цінних паперів, які мала б гарантувати держава. Таким чином, могла б бути створена надійна, постійно діюча система залучення грошових ресурсів в економіку [4]. Крім того, функції УБРР не повинні дублювати функції інших державних банківських установ, насамперед «Ощадбанку» та «Укресімбанку». Необхідно розробити оптимальні схеми їх взаємодії задля трансформації збережень громадян у інвестиції.

Надалі влада де-факто відмовилася від спроб реанімувати УБРР. Так у травні 2011 року Голова Державного агентства з інвестицій та управління національними проектами В.Каськів повідомив, що до жовтня 2011 року в Україні буде засновано Український Банк Розвитку, який «консолідуватиме усі видатки розвитку української держави та знищить корупцію, яка досі загрожувала цьому сектору. Через новостворений банк українська держава співфінансуватиме стратегічні інвестиційні проекти, поділяючи ризики з нашими партнерами-інвесторами» [16].

Але у червні 2012р. Прем'єр-міністр України М.Азаров заявив, що сама по собі ідея створення банку цікава, але, як завжди, її втілення гальмується через відсутність реального капіталу. «Ця ідея повинна бути привабливою для приватних інвесторів, і капітал банку повинен формуватися не тільки з коштів держави, яких зараз не так багато, а й з капіталу інвесторів. Тому на нинішньому етапі практично питання створення такого банку не стоїть» [17].

Тому наразі можливо констатувати, що існує явний конфлікт між задекларованими зовнішніми (експліцитними) цілями держави у довгостроковій кредитній підтримці пріоритетних вітчизняних секторів економіки та короткостроковими внутрішніми (імпліцитними) цілями, насамперед, скороченням бюджетних витрат.

На сьогодні жодна з банківських установ в Україні не виконує достатньою мірою класичних функцій банківського інституту розвитку.

Фінансові інститути розвитку є досить специфічним сегментом вітчизняної фінансової сфери, що не просто потребує розбудови банківської інфраструктури для спрямування державних та міждержавних коштів у малоприбуткові довгострокові стратегічні інвестиційні проекти, але й вимагає трансформації наявних в Україні неефективних державних та квазідержавних установ у логічну та ефективну структуру Українського Банку Розвитку. Така державна банківська структура в разі її створення із застосуванням інноваційного інструментарію схем фінансування буде потребувати,

крім організаційних заходів з боку держави, ще й підготовки персоналу високої кваліфікації, розробки методик та програм контролю спеціалізованих ризиків, що виникають у діяльності фінансових інститутів розвитку при вкладенні коштів у пріоритетні інвестиційні проекти.

Пропонуємо три можливі шляхи структурної трансформації фінансових інститутів розвитку банківського типу в Україні з метою належного виконання притаманних їм функцій:

Перший шлях: трансформація вже створеного, але вкрай неефективного ПАТ «УБРР», що має чинні ліцензії НБУ у 100% державний Український Банк Розвитку, підпорядкований безпосередньо Кабінету Міністрів України;

Другий шлях: створення нового Банку розвитку України на базі одного із комерційних банків, націоналізованих та рекапіталізованих за державний кошт у час кризи;

Третій шлях: передача частки функцій фінансових інститутів розвитку уповноваженим комерційним банкам з національним українським капіталом, які здійснюватимуть кредитування пріоритетних галузей вітчизняної економіки в межах надання спеціалізованих довгострокових кредитних ліній від державних банків та/або НБУ за особливими умовами подальшого

обслуговування відібраними для таких програм позичальниками під контролем держави, за опрацьованою раніше успішною моделлю співробітництва вітчизняних банків з Європейським банком реконструкції та розвитку.

Неузгодженість між зовнішніми та внутрішніми цілями функціонування фінансових інститутів розвитку можливо подолати за допомогою запровадження комплексу інституційних, фінансових та економічних заходів по зниженню наявних вад агентської проблеми для якісного зменшення ефективності опортуністичної поведінки у тріаді суперечностей і взаємодії «позичальники - менеджмент банку - державні контролюючі органи».

У подальших наукових дослідженнях необхідно виявити внутрішні особливі цілі функціонування фінансових інститутів розвитку та зовнішні інституційні вади регулювання та контролю з боку держави, усунення яких суттєво елімінує ризики неповоротності та/або нецільового використання коштів новоствореного державного Банку Розвитку при здійсненні ним довгострокового кредитування пріоритетних інвестиційних проектів, необхідних для повернення України на траєкторію сталого економічного зростання.

Список літератури

1. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку [Текст] / За ред. акад. В. М. Гейця. – К.: Ін-т екон. прогнозування, 2003.
2. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований [Текст] / Под ред. д-ра экон. наук А. А. Гриценко. – Х.: Форт. – 2008. – 928 с.
3. Воужсов, А. П. Про архітектуру фінансового стимулювання економічного зростання [Текст] / А. П. Воужсов, О. Л. Гринько // Вісник НБУ. – 2012. – №5. – С. 22-29.
4. Коляда, Т. Створення Українського банку реконструкції та розвитку як вихід з інституційної пастки на шляху залучення інвестицій в економіку України [Текст] / Т. Коляда, Ю. Прозоров // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. – 2003. – № 12. – С. 33-38.
5. Кудрин, А. Последствия кризиса и перспективы социально-экономического развития России [Текст] / А. Кудрин, О. Сергиенко // Вопросы экономики. – 2011. – №3. – С. 4-19.
6. Моисеев, А. А. Международные кредитно-финансовые организации [Текст] / А. А. Моисеев. – М.: Изд. МНИИП, 1999.
7. Полтерович, В. М. Элементы теории реформ [Текст] / В. М. Полтерович. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2007. – 447 с.
8. Ясин, Е. Институциональные ограничения модернизации, или приживется ли демократия в России? [Текст] / Е. Ясин // Вопросы экономики. – 2011. – № 11. – С. 9.
9. О деятельности финансовых институтов развития. Материалы к заседанию Совета по конкурентоспособности и предпринимательству при Правительстве Российской Федерации. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rtn.ru/_files/fileslibrary/97.doc#_Toc185141793.
10. Міжнародна економіка [Текст] / А. П. Румянцев, Г. Н. Климко, В. В. Рокоча та ін., За ред. А. П. Румянцева. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2006. – 479 с.
11. Представництво Ради Європи в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.coe.kiev.ua/general/800/800_10.htm.
12. Офіційний сайт ПАТ УБРР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ubrr.com.ua/node/63>
13. Прозоров, Ю. В. Інституційні зміни у структурі банківського капіталу та посилення кредитної підтримки інноваційно-інноваційного шляху розвитку економіки [Текст] / Ю. В. Прозоров // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: збірник наукових праць. – Т. 15 – Суми: Мрія-1 ЛТД; УАБС, 2004. – С. 3-5.
14. Від парадигми фінансової стабілізації – до ідеології зростання: аналітична доповідь [Текст] / Я. А. Жаліло, А. Т. Кияк, Ю. В. Прозоров та ін.; Національний інститут стратегічних досліджень. – К.: Центр антикризових досліджень, 2002. – 48 с.
15. Козьменко, С. В. Проблеми та перспективи розвитку спеціалізованого інвестиційного банкінгу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/en_oif/2008_5_1/zbirnik_o_fn_5_%D0%A7_1_251.pdf.
16. Каськів, В. Український банк розвитку буде створено до жовтня 2011 року. [Електронний ресурс] / В. Каськів. – Режим доступу: <http://www.ukrproject.gov.ua/news/ukra%D1%97nskii-bank-rozvitku-bude-stvoreno-do-zhovtnya-2011-roku>.
17. Азаров: держава не має грошей на Банк розвитку. УНІАН. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/news/508422-azarov-derjava-ne-mae-groshey-na-bank-rozvitku.html>.

РЕЗЮМЕ

Прозоров Юрій

Структурные трансформации финансовых институтов развития в условиях несогласованности внутренних и внешних целей их функционирования на Украине

В статье исследуется проблема структурных противоречий внутренних и внешних целей финансовых институтов развития в Украине, а также внедрение новых подходов к трансформации финансовых институтов развития для обеспечения долгосрочной кредитной поддержки стабильного экономического роста.

RESUME

Prozorov Yuriy

Structural transformations of financial institutes of development in the conditions of unconcordance of their internal and external aims of their functioning in Ukraine

In the article the problem of contradiction and structural unconcordance of internal and external aims of financial institutes of development in Ukraine is investigated. The introduction of the new approaches for transformation of financial institutes of development for the supporting of providing of long-term credit support of the stable economy growing is considered.

Стаття надійшла до редакції 27.11.2012 р.